

ПОЧАТКОВА ОСВІТА. ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

УДК 373.3.016:811.111(07)

Ольга БЕЗКОРОВАЙНА,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри методики викладання іноземних мов
Рівненського державного гуманітарного університету

Оксана ЯКОВЧУК,
студентка магістратури
Рівненського державного гуманітарного університету

ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНИХ МОНОЛОГІЧНИХ УМІНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті представлено теоретичний огляд проблеми формування англомовного монологічного мовлення учнів початкових класів. Розглянуто типи завдань, які можуть застосовуватися на уроках англійської мови, а також зразки вправ, спрямовані на формування англомовних монологічних умінь учнів початкових класів.

Ключові слова: англомовні монологічні вміння, монологічне мовлення, мовленнєва діяльність, монологічне висловлювання, учні початкових класів.

В статті представлений теоретичний огляд проблеми формування англоязычной монологической речи учеников начальных классов. Рассмотрены типы заданий, которые могут применяться на уроках английского языка, а также образцы упражнений, направленные на формирование монологических умений учеников начальных классов.

Ключевые слова: англоязычные монологические умения, монологическая речь, речевая деятельность, монологическое высказывание, ученики начальных классов.

The article deals with the problem of English-language competence developing in monologue speech at primary school level.

The scientific and methodological literature on the problem under consideration and the current foreign language curricula at lower primary (forms 1 to 4) has been reviewed.

In the article the essence of monologue has been considered. A monologue is a connected, continuous expression of thought by one person, addressed to one or to a number of persons (auditory).

Communicative functions of monologue speech have been indicated. Basic communicative functions of monologue are: informative, influential, evaluative or expressive, etc.

The description of exercises and tasks, aimed at English-language monologue skills developing of primary school students has been provided. The types of tasks which can be used at the English lessons and exercises samples for developing of English-language monologue skills at lower primary level have been presented.

The units of teaching English-language monologue speech primary students have been characterized. The first unit is the statement level (producing a sentence). The sentence pattern is filled with different words, so that pupil assimilates it: the second one is the utterance level (producing an utterance of a particular common type). In the utterance level the students have to say a few words about an object to offered subject. The third unit is the discourse level (producing a connected extended text of the main communicative types of monologue utterances: information, narration, description, etc. At this level students asked to speak on a picture, comment on a text they have read or heard and make up a story of their own. The third unit of teaching monologue speech characterized by the development of the abilities to express their thoughts, feelings and attitude towards the fact in a definite situation within topics and language substance the syllabus requires. The students' speech should be motivated, situational and addressed to someone.

Key words: English-language monologue speech, monologue utterance, speech activity, communicative types of speech, primary school students.

Постановка проблеми. Стрімкі зміни українського суспільства і пов'язана з ними модернізація іншомовної освіти, досягнення в галузі теорії та практики навчання іноземних мов зумовлюють потребу в оновленні змісту, форм і методів навчального процесу на всіх рівнях, серед яких важливе місце займає дошкільна освіта.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проблему формування англомовного монологічного мовлення учнів початкових класів досліджували такі вітчизняні вчені й методисти, як О. Б. Бігич, С. М. Куриш, С. М. Микитюк, В. Г. Редько, С. В. Роман, І. В. Самойлюкевич, С. І. Шевченко та ін. Чинна навчальна програма з іноземних мов для 1–4 класів побудована на основі комунікативного підходу до навчання іноземної мови, що спрямоване на оволодіння іншомовним міжкультурним спілкуванням шляхом формування і розвитку міжкультурної комунікативної компетентності учнів. Мова вивчається через особисту діяльність учнів, у процесі якої вони мають оволодіти різноманітними прийомами іншомовного спілкування, зокрема й монологічного мовлення.

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні проблеми формування англомовних монологічних умінь учнів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Із усіх видів мовленнєвої діяльності говоріння є найпоширенішим, адже ним люди користуються в повсякденному житті. До говоріння формується спадкова схильність або генетична готовність. Цей вид мовленнєвої діяльності формується в людини в онтогенезі як спосіб реалізації її спілкування з іншими людьми. О. О. Леонтьєв розробив структуру будь-якої моделі побудови мовлення. Ця структура має включати такі етапи: етап мотивації висловлення, створення плану, реалізація цього плану, зіставлення реалізації замислу із самим замислом [3, с. 86].

Монологічне мовлення – це вид мови, зверненої до одного або частіше груп слухачів, іноді – до самого себе. Односпрямованість монологічного мовлення визначає особливості його структури та змісту. Монолог – це безпосередньо звернений до співрозмовника чи аудиторії організований вид усного мовлення, який передбачає висловлювання певної думки. У монологі особа, що говорить, у розгорнутій формі виражає своє розуміння навколишніх подій, передає власне бачення світу, думки, наміри, оцінює певні події, іноді аналізує думки інших. На відміну від діалогічної мови він характеризується розгорненістю, пов'язаною з прагненням достатньо повно розкрити зміст вислову. Це вимагає використання поширених конструкцій, їх оформлення за допомогою нормативних граматичних засобів і стилю мови. Мовець, оповідаючи про яку-небудь подію, описуючи певний предмет або явище, не має значної опори на ситуацію, що полегшує розуміння. Засобом виразу є сам текст, при цьому розуміння окремих пропозицій досягається завдяки контексту. Таким чином, у монологічному мовленні ключову роль відіграє контекст, тоді як у діалозі – ситуація [9, с. 95].

Монологічне мовлення виконує такі комунікативні функції: інформативну – повідомлення про предмети чи події навколишнього середовища, опис явищ, дій, стану;

впливову – спонукання до дії чи попередження небажаної дії, переконання щодо справедливості чи несправедливості тих чи інших поглядів, думок; експресивну – використання мовленнєвого спілкування для опису стану, в якому знаходиться той, хто говорить, для зняття емоційної напруженості; розважальну – виступ людини на сцені чи серед друзів для розваги слухачів (наприклад, художнє читання, розповідь у неофіційній бесіді); ритуально-культури – висловлювання під час будь-якого ритуального обряду (наприклад, виступ на ювілеї).

Кожна із означених функцій має свої особливі мовні засоби вираження, відповідні психологічні стимули та мету висловлювання (наприклад, нейтральне в стилістичному плані повідомлення, прагнення переконати слухача або якимось іншим чином вплинути на нього) [11, с. 3–7].

Для того, щоб учні вміли зв'язно висловлюватися в типових ситуаціях основних сфер спілкування, вони мають навчитися:

- комбінувати мовленнєві зразки згідно з комунікативним наміром та на основі логічної схеми;
- передавати зміст зразка зв'язного монологічного мовлення: детально, своїми словами, зі скороченням, із доповненням;
- зв'язно висловлюватися при варіюванні опор: коли дається зміст і частково мовна форма, коли подається лише мовна форма, коли подається лише зміст;
- зв'язно висловлюватися на основі комбінування декількох джерел інформації, наприклад, матеріалів різних текстів: з опорою на даний учителем зразок, без опори на зразок;
- висловлювати свою думку та своє ставлення до предмета мовлення;
- описувати картину (серію картин, діафільм тощо);
- переказувати сприйнятий на слух чи прочитаний текст різними способами;
- створювати повідомлення чи розповідь за темою, комбінуючи матеріал усередині одного чи декількох джерел інформації;
- звертатися до лексичного перифразу або за допомогою до співрозмовника у випадку незнання слова [1, с. 87].

Основними якісними показниками сформованості загальних навичок щодо складання зв'язного монологічного висловлювання є такі спеціальні вміння (наводяться за зростанням труднощів):

- а) поєднання декількох мовленнєвих зразків, накладаючи їх один на одного, на основі певної логічної схеми, наприклад: *Хто це? Який він? Що робить?* тощо;
- б) досить повне висловлювання відповідно до запропонованої комунікативної ситуації;
- в) відносно правильне згідно з принципом комунікативної достатності оформлення власного висловлювання мовними засобами іноземної мови, що вивчається;
- г) оптимальне використання мовного матеріалу (лексичного, граматичного) із певної теми, збагачуючи мовлення з урахуванням рівня навченості, року навчання тощо;
- д) оптимальне використання раніше вивченого матеріалу із теми, свідомо здійснюючи при цьому перенесення набутих знань, навичок і вмінь у нову ситуацію;

є) залучення для викладу певної теми матеріалу із суміжних тем, розширюючи і поглиблюючи її, комбінуючи і варіюючи матеріал за формою та змістом [7, с. 42].

Державний освітній стандарт з іноземної мови передбачає оволодіння такими типами монологу: коротке повідомлення, розповідь, опис, розмірковування / переконання [8, с. 15].

Отже, мовлення – це застосування мови у процесі спілкування. Мова як система – суто суспільне явище, вона постійна, стала, має нормативний характер і зобов'язує кожного, хто нею користується, підпорядковуватися її законам. Із мовного погляду монологічне мовлення характеризується структурною завершеністю речень, відносною повнотою висловлювання, розгорнутістю та різноструктурністю фраз.

Таким чином, монолог – це безпосередньо спрямований на співрозмовника чи до аудиторії організований вид усного мовлення, який передбачає висловлювання однієї особи. Монологічне висловлювання характеризується різними рівнями, виконує певні комунікативні функції, має свої властиві тільки йому риси і залежно від комунікативної функції та особливостей логіко-синтаксичних зв'язків між реченнями поділяється на основні типи монологічних висловлювань: опис, розповідь і роздум.

Звертаючи увагу на комунікативний розвиток учнів молодших класів, слід зазначити, що молодші школярі недостатньо повно розкривають зв'язки між явищами. Хоча діти практично володіють основами побудови теоретичних понять і готові до узагальнень (найважливіша психологічна навичка цього віку), у висловлюванні все ж віддають перевагу конкретним думкам щодо теоретичних, абстрактних міркувань, опису конкретних фактів встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними. У процесі шкільного навчання в них розвивається здатність будувати міркування, робити висновки, формується плануюче мислення. Розвиваюче навчання молодшого школяра дозволяє успішно формувати не лише теоретичне мислення, але і рефлексію на спосіб мовної діяльності, зокрема міркування.

Найбільш звичним і доступним для даного віку є вирішення такого комунікативного завдання, як опис. У цей період монологічний опис є найбільш поширеним навчальним завданням, розв'язання якого тісно пов'язане з оптимальними можливостями сприйняття. Воно розвивається й удосконалюється саме в молодшому шкільному віці. Цей факт може враховуватися вчителем іноземної мови як психологічне обґрунтування широкого використання образної наочності: картинок, малюнків, предметів, іграшок для організації наочності висловлювання [2, с. 23].

Молодші школярі за низкою параметрів диференціюють такі комунікативні мовні завдання, з одного боку, як опис і пояснення, а з іншого – як доказ та переконання. Так, наприклад, для побудови двох останніх завдань вони використовують значно більше слів та смислових зв'язків, що виражають причинність, ніж для опису або пояснення. Застосування причинності у висловлюванні свідчить про те, що учні цього віку розуміють та усвідомлюють спрямованість доказу і переконання на зрізі причинно-наслідкових зв'язків між предметами та явищами навколишньої дійсності.

Переконання як комунікативне завдання відрізняється від інших подібних завдань (наприклад, опису, пояснення, доказу) найбільшою комунікативною спрямованістю на партнера спілкування. У зв'язку з особливостями своєї мовнорозумової діяльності учні не мають можливості повною мірою оволодіти всіма структурними, змістовними і формальними (мовними) компонентами переконання. Спосіб вирішення такого завдання не може стати об'єктом свідомості школяра без спеціально організованого спілкування.

Характеризуючи рівень розвитку монологічної мовної діяльності молодших школярів загалом, можемо стверджувати, що в процесі навчання в них відбувається ускладнення та комплексування усного й письмового висловлювання завдяки збільшенню кількості другорядних членів речення, появі складеного присудка тощо. Водночас разом із розширенням словникового запасу школяра збільшується кількість речень у тексті й загальний обсяг висловлювання. Мовні дії набувають особливостей рефлексії. Учень починає самостійно міркувати та керувати своїми розумовими операціями, усвідомлювати істотні зв'язки у твердженні [10, с. 12].

Означені вище особливості комунікативного розвитку молодшого школяра свідчать про: гетерохронність розвитку усних і письмових форм спілкування, тобто випередження усного висловлювання й сприймання на слух; недостатню сформованість усіх мовних механізмів, зокрема осмислення; недостатній рівень розвитку способів формування думки [6, с. 3–5].

Варто зауважити, що думка школяра не підкорюється ще цілком логічному плану її викладу. Вислови, особливо розгорнені, часто бувають недостатньо логічними. Однак при цьому, якщо дитину цілеспрямовано навчають орфографії, пунктуації, побудові текстів, спілкуванню тощо, вона володіє вищим рівнем розвитку усіх видів мовної діяльності.

Молодший шкільний вік – час розвитку здатності будувати міркування, робити висновки, тобто період, коли формується плануюче мислення. Це необхідно знати вчителю, аби успішно розвивати не лише теоретичне мислення, але й рефлексію на спосіб мовної діяльності, зокрема міркування.

У методиці навчання іноземних мов виокремлюють три етапи формування монологічних умінь, в основу кожного з яких покладено якість висловлювання учнів, що обов'язково призводить до збільшення обсягу зразків мовлення, які використовуються учнем [4, с. 21–22].

Завдання, що застосовуються на першому етапі, полягають у тому, щоб навчити учнів об'єднувати зразки мовлення рівня фрази в одну понадфразову єдність. Наприклад, із теми «Погода» учні можуть поєднувати такі речення: *It's cold today. It isn't snowing now. The sky is blue. The sun is shining* тощо. Кожен учень при цьому каже одну із фраз. Будь-які фрази вважаються правильними, якщо вони відповідають темі та граматно оформлені в мовному відношенні. Уже на цьому етапі враховується самостійність висловлювання: вчитель лише називає тему та визначає загальний напрям думки, вибір конкретного змісту залишається вільним.

На другому етапі учні самостійно вчать будувати висловлювання понадфразового рівня. Навчання монологічного мовлення на цьому етапі здійснюється за допомогою різних опор – зображальних, вербальних, комбінованих. Зображальною опорою можуть слугувати окремі малюнки, слайди, тематичні та сюжетні картини, композиції на магнітній дошці, кодоскопи. Вони допомагають створити навчально-мовленнєву ситуацію, а також варіювати її відповідно до мовлення учнів. Важливим видом вербальної зорової опори є підставочна таблиця, яка здатна забезпечити логічний зв'язок між реченнями, їхню граматичну правильність, належний вибір усіх необхідних мовних засобів для побудови власного висловлювання.

Нерідко в навчанні монологічного мовлення широко використовується така ефективна вербальна опора, як логіко-структурна схема, яка забезпечує логічну послідовність висловлювання і створює можливість для варіювання змісту залежно від реальних обставин. Наприклад: *Розкажіть про себе, використовуючи подану схему: My name is... My surname is... I am... years old. I am a pupil of the... form.*

Водночас із такими таблицями та схемами використовуються ілюстративні невербальні опори, які лише підказують тематику, певний зміст і послідовність висловлювань. Різновидом повної вербальної опори може бути висловлювання-зразок у звуковому (фонограма, мовлення вчителя) чи зоровому (друкований текст) варіанті. Із метою навчання усного мовлення доцільніше використовувати звуковий зразок (фонограму), в якому після кожної фрази передбачено паузу для висловлювання учнів за аналогією. Однак слід пам'ятати, що опори обов'язково поступово мають усуватися.

Головне завдання третього етапу – навчити учнів створювати монологічні висловлювання текстового рівня різних функціонально-смісловних типів мовлення в обсязі, передбаченому програмою для даного класу. Означений етап характеризується розвитком умінь виражати особисте ставлення до фактів чи подій, про які говорить учень; формулювати критичну оцінку та доводити правильність будь-якого факту; включати до свого мовлення елементи розмірковування, аргументації тощо. Одночасно має збільшуватися обсяг висловлювання. Учні повинні заздалегідь засвоїти низку словосполучень і штамів, характерних для монологічного мовлення. Таке включення дає можливість учням передати особисте ставлення до обговорюваних подій та фактів. Завдання на цьому етапі формулюються таким чином, щоб учень не міг обмежитися двома-трьома реченнями [5, с. 46].

Отже, виконуючи означені вище завдання, учні вчать розвивати думки, передавати їх засобами англійської мови, а також доводити правильність своїх тверджень.

Висновки. Таким чином, проблема формування монологічних умінь в учнів початкових класів була предметом дослідження значної кількості науковців, що підтверджується створенням певної науково-методичної бази початкової англомовної освіти. У працях доведено, що молодший шкільний вік є найбільш сприятливим для навчання іноземної мови, формування іншомовних навичок і вмінь спілкування. Успішність навчання дітей цього віку зумовлена розвитком їхніх пізнавальних процесів та розумових операцій.

Отже, монологічні мовленнєві вміння учнів початкових класів є однією з ключових і актуальних проблем у системі мовної шкільної освіти, адже сприяють формуванню навичок розмірковувати, порівнювати, аналізувати, узагальнювати, розвивають творче мислення, пам'ять, спонукають до побудови власних висловлювань англійською мовою. На сучасному етапі вдосконалення монологічного мовленнєвої діяльності молодших школярів передусім зумовлюється зростаючими соціальними потребами особистості у вільному користуванні мовними засобами в різноманітних комунікативних ситуаціях, тобто підвищенні рівня розвитку монологічного мовлення учнів початкових класів, удосконаленні їхніх інтонаційних умінь і навичок, розвитку зв'язного мовлення не лише на уроках, а й у позашкільному та повсякденному спілкуванні з рідними, друзями, що відіграє важливу роль у їхньому подальшому житті.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в розробці за допомогою ІКТ інтерактивних завдань та вправ для дозвілля учнів початкових класів, спрямованих на формування англомовного монологічного мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антрушина Г. Б. Лексикологія англійського мови / Г. Б. Антрушина, О. В. Афанасьева, Н. Н. Морозова. – М. : Высшая школа, 1999. – 129 с.
2. Вишневський О. І. Довідник учителя іноземної мови / О. І. Вишневський. – К. : Рад. школа, 1982. – С. 23.
3. Вишневський О. І. Робота в парах на уроках англійської мови : посібник для вчителів / О. І. Вишневський. – К. : Рад. школа, 1987. – 87 с.
4. Гронь Л. В. Роль і місце вільного переказу у навчанні іноземних мов / Л. В. Гронь // Іноземні мови. – 1999. – № 4. – С. 21–22.
5. Делікатний К. Г. Оцінка знань як органічна частина процесу навчання / К. Г. Делікатний // Радянська школа. – 1989. – № 5. – С. 44–50.
6. Дрозденко К. С. Психолого-педагогічна характеристика особистості учня / К. С. Дрозденко // Позакласне читання. – 1999. – № 19–20. – С. 3–5.
7. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
8. Державний освітній стандарт з іноземної мови (загальна середня освіта) (проект, 2-а редакція) / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 1998. – 32 с.
9. Запорожченко Г. П. Моделювання усних монологічних висловлювань / Г. П. Запорожченко // Методика викладання іноземних мов. – К. : Рад. школа, 1991. – 187 с.
10. Ковровський І. Г. Розвиваюче навчання монологічного мовлення / І. Г. Ковровський // Іноземні мови. – 1995. – № 2. – 80 с.
11. Складенко Н. К. Сучасні вимоги до вправ для формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь / Н. К. Складенко // Іноземні мови. – 1999. – № 3. – С. 3–7.

Дата надходження до редакції: 15.04.2019 р.